

Uniunea europeană și intrarea recentă a țării noastre în cadrul ei sunt realități politice vehiculate cu mai multă insistență decât în trecut, deși de multe secole proiecte privind reorganizarea pe baze noi a Lumii Vechi n-au lipsit. În deceniile din urmă, de intensă actualizare a temei, accentul dezbaterilor s-a pus pe aspectele politico-economice ale vastei probleme. Cu oarecare exagerări din partea atât a emitenților cât și a receptorilor de idei, aceste aspecte apar uneori impuse până la detalii care, în eventuala lor aplicare „ad litteram”, ar fi incomode, în primul rând într-o societate cum e a noastră, deprinsă cu un climat maleabil și ușor patriarhal al desfășurării existenței sale.

Nu credem că platforma birocratică este cea mai indicată pentru asigurarea înfăptuirii depline a uniunii și a unității europene. Dimpotrivă, o vedem responsabilă de rezervele cu care procesul e întâmpinat, în straturi nu tocmai restrânse ale populațiilor din țările membre deja ale noii structuri de organizare comună, dar mai cu seamă din cele ce-și așteaptă rândul la ghișeu, în mână cu o groază de certificate de autentificare a performanțelor ce li se pretind: de la deziderabila cinste fără prihană a actelor de justiție și de administrație, până la savant electrificata recoltare a laptelui de la neinițiatele furnizoare cornute din spațiul mioritic.

În opinia noastră, Europa viitoare n-ar trebui să inventeze prea multe reguli agasante, în respectul cărora să se poată promova într-o clasă superioară, ci să năzuiască a realiza o unitate spirituală, armonizând conștiințe colective atâtea secole sfâșiate de prejudecăți și conflicte. Pe o atare bază, exigențelor birocratice li se va deschide calea împlinirilor, fără asperități majore, cel mult cu prelungirea lor o bucată de vreme. Enunțând această premisă, nu va părea – sperăm – nepotrivită o incursiune în trecut, spre a încerca o identificare a momentelor nașterii și a etapelor dezvoltării a ceea ce ne-am deprins a numi „conștiință europeană”, nefiind îngăduit a uita că acest concept n-a apărut de ieri-alaltăieri, printr-un efort intelectual, ci este un produs oarecum organic al istoriei Vechiului Continent.

Apelul la istorie ne pune în fața constatării că, în ciuda determinativului său de „european”, acest fenomen al unei conștiințe proprii, inconfundabile, de la Atlantic la Urali, n-a avut, inițial, un suport geografic, teritorial, ci – exact așa cum îl postulăm noi astăzi – unul spiritual. El se întrezărește, spre a împrumuta expresia unui sociolog cu veleități filosofice, în sublimarea unor modele culturale, în cadrul cărora intelectul uman se erijează în „producător de fenomene ontologice”, cu impact în mediul social, fenomene care își recunosc trăsături specifice și își afirmă un sistem propriu de valori.

În timpurile apropiate nouă Europa este considerată, tot mai mult, ca o trăire și o construcție spirituală. Ancorarea ei în concretul mediului geografic îndeplinește o funcție utilă, orientativă, în limbajul curent, dar ea nu mai exprimă, în ultimă analiză, nota esențială a conceptului, deși, oarecum formal, planul geografic îl precede și condiționează pe cel spiritual.

* Discurs rostit cu prilejul decernării titlului de Doctor *honoris causa* al Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, în data de 6 februarie 2007.

Intuirea și denumirea Europei ca noțiune geografică s-a petrecut treptat. Cele mai vechi indicii se află în mituri. Un poet din Siracusa din secolul II a. Chr., ni l-a transmis pe acela potrivit căruia Zeus, prefăcut în taur, a ademenit o prințesă feniciană și a dus-o în Creta, unde descendenții ei aveau să devină ctitori de așezări, răspândite în tot perimetrul egeean. Un frate al imprudentei demoazele, Cadmus, a pornit să o caute, dar i s-a dat de înțeles să nu se amestece prea tare în probleme ce țineau de resortul serviciilor secrete ale Olimpului, astfel că el s-a consolât întemeind cetatea Teba și învățându-i pe localnici scrierea.

Sub veșmântul fabulației se întrevăd elemente dintr-o legendă orientală, sugerând un transfer de civilizație dinspre Răsărit spre Apus. Într-o asemenea interpretare, numele Europa ar fi putut deriva din cuvântul semitic Ereb, care însemna lăcaș al întunericului, al locului de unde se înalță noaptea. În opoziție cu el, Assu, un cuvânt din aceeași sursă, ar fi însemnat orizont al luminii, al răsăritului, deci o rădăcină probabilă a denumirii Asia.

Filozofii și istoricii elini din secolele VII-VI a. Chr. – niște naționaliști „avant la lettre” – au început a numi Europa ținuturile de la apus de Marea Egee, dar nu numai din considerente geografice, ci introducând distincția calitativă dintre „civilizația” întruchipată de greci și „barbaria” din afara hotarelor lor, epitet proiectat asupra Asiei și a asiaticilor. Distincția s-a atenuat în epoca elenistică, drept urmare a fuziunii pe care impresionanta aventură a lui Alexandru cel Mare a realizat-o între lumea elină și cea orientală. Au urmat secole în care grecii aproape că se simțeau mai autohtoni în spațiul Mediteranei orientale, de ex. la Alexandria, decât în polisurile patriei lor de origine.

Individualizarea unui specific european a fost tot la fel estompată de expansiunea politică integratoare a romanilor. În ciuda unei priviri superficiale asupra hărții, Imperiul lor n-a fost unul european. Ei au ignorat zonele de la răsărit de Rin și de la nord de Dunăre (cucerirea Daciei a fost o excepție de scurtă durată). Așa cum fusese pentru grecii din era clasică Asia sau Scitia, și romanii au opus net lumii lor, centrate în jurul Mediteranei, un „barbaricum”, ostil, vag cunoscut și disprețuit. Romanilor le era proprie, în fond, o identitate colectivă diferită de a europeanului de mai aproape de noi. Se simțeau mai familiari în Africa de Nord sau în Siria, decât în Britania sau chiar într-o parte a Galiei. Rinul, Dunărea erau hotare de confruntare, de pretext al consacrării militare pentru unii, de exil aurit sau inconfortabil pentru alții. Romanii au păstrat o distanță, continuând în subsidiar a se privi ei înșiși ca o elită, față de cei pe care-i romanizau ori îi declarau, din considerente pragmatice, cetățeni de condiție juridică egală cu a lor.

Cu toate rezervele ce se pot astfel formula, romanii s-au înscris printre constructorii primari ai unei „pre-Europе”, punct de plecare înspre înțelesurile noastre. Au creat un teritoriu întins, supus unei aceleași autorități, unor legi uniforme. Dreptul și căile de comunicație, cultul imperial dar și eclecticismul religios au fost mari înfăptuiri integratoare din partea lor. Au constituit, involuntar, cadrul maturării unuia din cele mai vaste și mai durabile fenomene spirituale unificatoare din istorie: creștinismul.

Europa „noastră” a moștenit vocația universalității, atât de specifică ei, de la geniul umanist elin, de la ordinea de drept romană și de la ecumenismul creștin. Cortina dintre nord și sud, care separase lumea romană și mediteraneană de cea

„barbară” s-a prăbușit în secolul al V-lea. Năvălirile în apusul continentului au desființat bariera constituită atâtea secole de Rin și de Dunăre și au înlocuit-o printr-un „continuum” teritorial și politic, de la Mediterana până la Marea Baltică. Cu un oarecare decalaj în timp, până în jurul anului 1000 un proces asemănător s-a petrecut între Marea Adriatică și Nipru.

Formațiunile politice întemeiate de popoarele migratoare au substituit unității Imperiului Roman pluralitatea etno-politică specifică acestei Europe, care și astăzi mai dispută în jurul alternativei de a fi unită, dar și de a nu renunța la diversitatea ei milenară. Procesul constituirii unei entități europene, incluzând și vastele întinderi rămase pe vremuri în afara Imperiului Roman, s-a consolidat și datorită expansiunii arabe în Africa de Nord. Ea a diminuat rolul Mării Mediterane de placă turnantă a relațiilor economice dintre Oceanul Atlantic și Golful Persic. Țărmul nordic și cel sudic al Mediteranei își devin reciproc ostile, pe toate planurile: economic, politico-militar, ideologic. Între Mediterana și Marea Nordului se reconstituie un nou perimetru de relații economice, avându-și centrele la nord de Alpi, în valea Rinului.

În același spațiu al unei noi forme de integrare teritorial-politică, rolul unui liant l-a asumat Biserica Romană. Într-o lume instabilă politicește, creștinismul occidental a reușit să-și formeze o organizare bine articulată ierarhic, unitară. Prin acțiuni consecvente de prozelitism va anexa influenței sale vestul Peninsulei Balcanice, Germania, Europa centrală și Polonia, pentru ca după anul 1000 să pătrundă în Scandinavia.

Potrivit unei viziuni istorice destul de răspândite, Europa modernă și-a așezat bazele veritabile în jurul anului 800. Atunci, creștinătatea apuseană, acomodată sub obediența episcopului Romei, s-a aliat cu uniunea militaro-politică ce a înfăptuit, temporar, o solidaritate cvasi-statală de la Atlantic la Dunărea de mijloc și de la Marea Nordului până la sudul Italiei. A fost așa-numitul Imperiu carolingian, suveranul căruia și-a atras, însă în ultimii ani ai vieții, supranumele de „cel Mare”, sau de „rege și părinte al Europei”.

Exegezele mai recente ale operei politice săvârșite de Carol cel Mare sunt mai puțin admirative decât pe vremuri. Ea a fost numită – e drept, cam în treacăt, dar destul de subliniat – „un start greșit spre Europa”. I se recunoaște însă cel puțin valoarea de simbol al renașterii unității Occidentului, purtând amintirea pregnantă a ideii imperiale romane, care va fi prezentă, mai palid sau mai bine conturată, vreme de încă 1000 de ani, sub forme dinastice succesive.

Contestarea reușitei carolingiene în a pune bazele reale ale unei Europe invocă realitatea politică ce s-a impus în viața continentului după secolul al X-lea. Ea a constat într-o fragmentare politică, definitivă pentru ceea ce s-a numit feudalismul. Sistem ce a mers așa de adânc în tendințele de fărâmițare politică, încât un istoric italian a putut afirma că apogeul Evului Mediu a fost o perioadă în care europenii „păreau că nu mai vor să facă Europa, ci să *nu* o mai facă”. Filoanele integratoare ce fuseseră patronate de la distanță și de la înălțime de aureola imperială romană, carolingiană și a sacralizării politice romano-germane, își îndreaptă cursurile și confluențele către unitățile statale centralizate sub autorități monarhice limitate teritorial, dar având o substanță etnică relativ omogenă: Franța, Anglia, Spania în apus, Danemarca în nord, Polonia și într-un fel foarte relativ Ungaria, în răsăritul și centrul continentului. Lumea germană și

italiană va rămâne, am zice oarecum paradoxal, într-un orizont de particularism politic nu lipsit de o apreciabilă creativitate în plan strict local.

În această conjunctură de tranziție de la universal spre național, ideea europeană se retrage treptat de sub faldurile din ce în ce mai vetuste ale emblemei imperiale. Ea se orientează către tipare mai moderne, în cadrul cărora particularismul monarhic prenațional e recunoscut ca o necesitate, preconizându-se însă în același timp, dar cu intermitențe, armonizarea conflictelor reciproce prin metoda constituirii de asociații de state.

Printre autorii de astfel de proiecte, prevestitoare ale spiritului Europei de astăzi, s-au numărat Dante, juristul francez Pierre Dubois, regele ceh Jiri Podebrad. Cu totul notabilă în conținutul acestor proiecte din secolele XIV-XV a fost ideea că asocierea statelor sub o autoritate sau printr-un consens va avea drept scop și efect instaurarea unei păci stabile în lume, imperativ proclamat ca o valoare moral-politică superioară.

Respectivele proiecte de asociere internaționale au vehiculat metoda reglementării acordurilor între state prin reprezentanți aleși, prin acceptarea arbitrajului în caz de litigiu și prin sancționarea părții ce n-ar fi respectat deciziile majoritare. În locul concepțiilor cu fundamentare religioasă-creștină, cu morala aferentă acesteia, care încercaseră vreme de secole să acrediteze idealul păcii și al bunei învoiri între oameni, se recurge de-acum la inserarea unor concepții juridice, raționale și laice. Expresia lor cea mai pregnantă s-a identificat în cunoscuta operă a lui Hugo Grotius, *De jure belli ac pacis*.

În secolele al XV-lea și al XVI-lea, cu mai constantă pondere decât al proiectelor politice supranaționale menționate mai înainte, a început să prevaleze, ca o trăsătură definitorie a unui spirit european, deci universalist, o componentă intelectuală, exprimată cu deosebire de curentul de gândire umanist. Acesta a exaltat valorile culturale în general, cele fondate pe tradiția clasicismului antic în special, și a înțeles „europenitatea” în primul rând ca pe o comunitate de savanți, de artiști, de oameni de talent, și nu neapărat de acțiune și de curaj, chiar dacă tipul acestora mai persistă în reprezentări literare sau artistice.

În operele lui Machiavelli, spre a alege un exemplu mai vizibil, Europa e înțeleasă ca o entitate umană cu note morale specifice, independente de mediul exterior. O mutație s-a produs și în interpretarea ființei umane însăși. În loc de a privi omul ca pe o făptură supusă, slabă și resemnată în fața unor forțe transcendente, neînțelese și atotputernice, dezvoltarea unei noi configurații a conștiinței colective, întemeiată pe intelectualismul menționat, a proclamat autonomia omului și a gândirii sale, a capacității sale de a explora, rațional, toate orizonturile unei lumi neîngrădite, ale unei lumi a libertății.

În acest context al triumfului facultății rațiunii umane în Europa s-au așezat temeliile spiritului științific, înțelegând prin el cuantificarea matematică a observațiilor asupra fenomenelor din natură și a relațiilor dintre ele. O realizare a spiritului științific pot fi socotite progresele în tehnica navigației. Mulțumită acestora, europenii au luat cunoștință, într-un interval scurt la scara istoriei, de alcătuirea diversă și complexă a întregului glob pământesc și a locuitorilor săi.

Confruntarea cu alte tipuri umane, situate pe stadii variate de civilizație, împărtășind alte moduri de gândire, alte valori, credințe, maniere comportamentale, a

contribuit la inocularea în conștiința europeană – alături de alți factori – a germenilor îndoielii sistematice în tentativele cunoașterii. Luarea în posesie a întregului teritoriu al existenței umane a afectat conștiința europenilor la un nivel ce s-ar putea defini ca metafizic. Ea a dobândit probele concrete ale faptului că omenirea e singură, sau în orice caz izolată la distanțe incommensurabile în imensitatea cosmosului. Că orgoliul capacităților sale de cunoaștere e absorbit într-un univers infinit de necunoscute, de incertitudini, confruntat cu mistere aparent impenetrabile. În acest orizont pierdut ce se deschidea ambițiilor cunoașterii, s-a instaurat, cu o cotă-parte din ce în ce mai însemnată, scepticismul. E un alt filon definitoriu al conștiinței europene, al omului modern, sesizabil ca un stadiu de normalitate, după drumul sinuos al ireverenței față de zei și al dizidențelor eretice medievale.

În fapt, și cu atât mai mult într-o perspectivă istorică prelungă, conștiința europeană e un proces, în naștere și renaștere continuă, acumulând neconținut note suplimentare, într-o epocă sau într-alta. Așa s-au definit, pe rând, trăsături specifice ca acelea ale fundamentării creștine a sentimentului de comunitate, în primul mileniu al erei noastre, ale dominantelor intelectual-artistice din Renaștere, ale sistemului de state suverane, în căutarea unui echilibru, salvator al ideii de pace, ale asimilării unor moduri de viață umană ignorate în timpurile mai vechi, sau unilateral cunoscute, cu excepția Islamului și al unor vagi porțiuni din Orientul Îndepărtat.

Secolul al XVIII-lea – „marele secol filosofic” – a fost acela în care procesul cristalizării unei conștiințe europene stabile, actuale și din punctul nostru de vedere, a ajuns la treapta maturității. Europeanul veacului al XVIII-lea, deși aflat mult în urma noastră pe tărâmul înfăptuirilor tehnice, era totuși – ca structură intelectuală și morală – ca vizionar social-politic, sau creator și cultivator de valori – cvasicontemporanul nostru. Poate că sub anumite aspecte era chiar de un rafinament superior nouă. Un dialog cu el e imaginabil a se putea desfășura fără neînțelegeri insurmontabile. Contemporanii lui Voltaire luau act de formarea de către ei a unei comunități a inteligențelor, ghidată de rațiune, spre a fi unită spontan mai strâns decât ar fi făcut-o orice factor de constrângere.

În luna mai 1790, în Adunarea Națională franceză se înainta o moțiune în care se declara că „universalitatea genului uman formează o singură societate, al cărei obiectiv este pacea și fericirea tuturor și a fiecăruia din membrii ei”. Idee ce va fi mereu reluată, poate nu totdeauna cu accente atât de clare și de generoase. Ea va deveni o temă centrală a discursului istoric, filosofic și politic, în sinonimie cu orice avânt intelectual creator. I se va sesiza neconținut funcția de furnizoare a mijloacelor de înfăptuire a unei viitoare unități și înfrățiri universale. „Nici o parte a Lumii – va scrie Paul Valéry – n-a mai avut singulara proprietate a celei mai întinse forțe de irradiație, unită cu cea mai intensă putere de absorbție.

Într-o permanentă alternanță de umbre și lumini, conștiința europeană s-a subliniat ca trăire a unui spirit neliniștit, curios și creator, chinuit și satanic, dominator și orgolios. *Faust* e simbolul cel mai apropiat de complexitatea ei. Emblematic îi sunt însă și cuvintele ce ar putea fi înscrise pe frontispiciul Europei de acum, de la care așteptăm atâtea, cuvinte prin care un mare scriitor a zugrăvit chemarea Sfântului Augustin: „Și atunci când a greșit, a știut să fie călăuză”. Așa sperăm să rămână Europa: călăuză mai înțeleaptă decât în trecut și decât în prezent.